

İnsan Hürriyeti

Human Freedom

Gürbüz DENİZ*

Hürriyet konusunda her dünya görüşü, her felsefî sistem ve her din kendi paradigmasının değerleri noktasında farklı tanımlar yapmaktadır.

Çok popüler olan bir tanıma göre; insanın istediğini yapması-yapabilmesi ve istediğini elde etmesi o kimsenin hürriyetidir. Bu, bugünün egemen dünyasında, liberalizm adına, kabul gören en meşhur tanımdır. Bu tanımda insanın yapıp ettiklerine bireyin kendi bazında herhangi bir sınırlama getirilmemektedir. İnsan tek yönlü olarak yalnızca kendi menfaatini veya arzularını fiillerinin eksenine alan bir varlık olarak konumlandırılmıştır.

Başka bir görüşe göre, insanın her şeyden tecrit olması, soyutlanması insanın *hür olma* halidir. Bu tanımın gerekçesi; insanı arzularının ve hırslarının köle ettiği kaygısıdır. Özellikle sûfî literatürdeki her şeyi terk inancının sonucu böyle bir tanım ortaya çıkmıştır. Hatta terki de terk etmek gerekmektedir.

Birinci tanımda olduğu gibi bu tanımda da irade tek taraflı olarak tezahür etmekte, zıtlar arasında seçicilik söz konusu edilmemektedir.

Üzerinde durmak istediğimiz filozofumuz İbn Sina'ya göre ise hürriyet; insanın doğuştan sahip olduğu istidatlarını, fiilleriyle iradî bir şekilde dengede tutabilme gayretidir. Bu gayret, gerilim ve şuur halidir.

Çünkü İbn Sina'ya göre; “her fazilet, iki reziletin ortasındadır. Sözelimi iffet, taşkınlıkla haz alamamanın; cömertlik, savurganlıkla cimriliğin; tevazu, kibir ile sevginin; incelik, kasılma ile sefahatın ortasındadır. Haya, arsızlıkla her şeyden çekinme arasındaki orta yerdedir. Bu orta olma halleri veya dengede bulunma hali kişiden kişiye, yani kişinin karakterine göre farklılık arz etmektedir.”

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

İşte bu ortada olma hali, her şeye yapısına göre dengesini vermek olduğundan, insan iradesinin çok güçlü bir şekilde devrede olmasıyla mümkün olabilmektedir.

Hür olma, irade ile beraber ihtiyarın da aktif olduğu şuurlu halidir. İbn Sina'nın bu tanımı; hürriyetin tahakkuku için gerekli olan üç halin üçünü de kapsamaktadır. Öncelikle ne yapmak ve ne ile yapmak gerektiğini bilmek gerekmektedir. Sonra bu bilinenler içinde, kişiye uygun olan ihtiyar ve irade ile seçilecek, sonra da kişi kudreti ile bu fiili icra edecektir.

Tanımlarını ele aldığımız bu üç hürriyet halinin eleştirileri ise şöyle yapılmaktadır:

Birinci tanımın eleştirisi olarak; insan her istediğini yapmaya yöneldiğinde ve her istediğini elde etmeye gayret ettiğinde, kendisinden fedakârlık yapmak zorundadır. Kişi zamanını, yani ömrünü kendi benliği ve kişiliği dışındaki şeylere hasredeceğinden kendisi, kendisi dışındaki şeylerin kölesi gibi bir tehlike ile karşı karşıya kalabilir. Bu da tok iken aç, zengin iken fakir olarak ömrü tüketmek demektir. Böyle bir hürriyet halinde doyuma ulaşma ya da tatmin olma imkânı zor görünmektedir.

İkinci tanımın eleştirisi olarak; bu durumda o, masivallahı mutlak manada terk etmek anlamına gelmektedir. Böyle bir durum insanın doğasına aykırıdır. Bu aykırılıktan dolayı, bir aşırılıktan başka aşırılıklar insanı egemenliği altına almaktadır. Bununla beraber ikinci tanımla insan, birinci tanıma nispetle hürriyetin temel ögesi olan İRADESİNİ daha fazla kullanmaktadır. Çünkü birinci tanımda insanın arzuları insanı çokça tahrik etme imkânına sahiptir. İkinci tanımda ise arzulara rağmen iradeyi ters yönde kullanma azmi bulunmaktadır.

Üçüncü tanımın eleştirisi olarak ise; bu işin, bu hürriyet halinin çok zor elde edileceği üzerinde durulmaktadır. Bu hürriyet halinde hem birinci tanımda olduğu gibi arzuların hakkını vermek ve hem de ikinci tanımda olduğu gibi arzulara hakkı olmayan şeyi vermemek gerekmektedir. Bu durumda da ilim, irade, ihtiyar ve insanın yapabilme kudreti sürekli yakaza halinde olmak zorundadır.

İşte bu sebeple insan gerilim içindedir. Elden geldiğince yaptığı her şeyin farkında olması gerekmektedir.

Şunu bilmek gerekir ki hürriyet; ister maddî düzlemde olsun isterse manevî düzlemde olsun, elde edilmesi kadar korunması da gerekli ve zor olan bir haldir.

Doğumdan ölüme kadar hür kalabilmek için ona emek vermek gerekir. Bu emekte, ne aşırı elde ediş ne de aşırı bir şekilde terk ediş söz konusu ol-

madığından, terazinin kefelerinin tek tarafa eğilmemesi için yani **adil olmak için** çok hassas olmak lazımdır.

Bazı hürriyet tanımlarında ifade edildiği gibi hürriyet; başkasının hakkının başladığı noktada biter. İşte bunun gibi hiçbir yeteneğe, hiçbir uzva diğerinin hakkını kaptırmadan, her bir uzvun hakkını vermek, hakiki manada bireyin hür olması olarak ifade edilmektedir.

Genel çerçevesini çizdiğimiz bu üç hal, hürriyet hakkındaki genel geçer üç tanımı temsil etmektedir. Bununla beraber başka hürriyet tanımları da mevcuttur. Bu sebeple:

“Hürriyet, tanımında da hürdür” denilmiştir.

Büyük filozof İbn Sina'nın felsefi sisteminde insan; **Meratibu'l Vücut skalasında üçüncü makamı işgal eden bir varlıktır.** Kendisinden üstün olan varlıkların; insanın ilmi, iradesi ve kudreti üzerinde kesin bir şekilde egemenlikleri vardır. Kendisinden aşağıda olan varlıklar üzerinde ise insanın mukayyet egemenliği bulunmaktadır.

İnsan, ancak kendisiyle aynı statüde bulunan ve kendisinden aşağıda bulunan bu varlıklar âleminde hürriyet imkanına sahiptir.

İnsanın üzerinde olan, insanın kendilerine tabi olduğu ve onlar istemese, insanın hiçbir şey yapmadığı, yapamadığı varlıklar şunlardır:

1. Allah Teâlâ yani Allah'ın mutlak ilmi, mutlak kudreti vs.
2. Melekler, filozofun lisanıyla **Melekût Âlemî** veya **Faal Aklın** Allah adına insan üzerindeki faillikleri.

En yüce makamda bulunan Allah Azze ve Celle'nin varlığı, ilmi, iradesi, kudreti, ihtiyarı yaratılmış olan bütün varlık âlemlerini bilfiil kuşatmıştır. Bu kuşatım; O'nun Evvel, Ahir, Zâhir ve Bâtın olmasında mündemictir. Hiçbir şey O'nun ilmi ve iradesi dışında değildir. “Düşen hiçbir yaprak yoktur ki, onun bilgisi Allah'ın ilminde bulunmasın.”

Bu itibarla; **Allah'ın varlığı ilmi; İlmi ise varlığıdır.** Diğer bütün isim ve sıfatların manaları ve faillikleri de Allah'ın zatında mevcuttur. **O'nun bilmesi yaratmasıdır.** Yaratması ise zaman ve mekân üstüdür. O halde Allah, insanı yaratırken ona hürriyet alan ve imkânının ne kadar olacağını da vermiştir.

Biz insanların bu hususlarda yani Allah'ın zatı ve isimleri hususunda söylediğimiz ve söyleyeceğimiz **her söz ve tanım;** bizim beşer olmamız dolayısı ile beşeridir. Her sözümüzden ve fiilimizden Allah'ı tenzih etmek zorundayız.

Bu acziyetimiz nedeniyle;

Biz insanların Allah adına irtibatlı olduğu varlık alanı, imanın ikinci ilkesi olan **Melekût âlemi** veya **meleklerdir**. Bizim bütün yapıp etmelerimiz bu varlık alanı dolayısı ile Allah'a varır ve Allah'tan da bize her şey bu varlıklar dolayısı ile ulaşır.

Biz insanlar ise Allah adına yeryüzünde **halifelik görevini inşa ederiz**. Yeryüzünü imar eder, her yaratılmışı yaratılışına uygun bir şekilde kullanırız. Bu hususta Allah Teâlâ bize; herhangi somut, maddî bir sınırlama getirmemiştir. Bizim bu hususlarda kendimizi sınırlamamız; herhangi maddî bir engel dolayısı ile olmayıp tamamen soyut olan inançlarımız dolayısıyladır. Yani bu hususta fiili hürriyete sahip bulunmaktayız. **Bu fiili hürriyetimiz;** başta kendimiz ve diğeri varlıkların yaratılış sebebine uygun hareket etmemizdir. Sebepsiz hürriyet olmadığı gibi sebepsiz mesuliyet de yoktur.

İnsan olarak hürriyet alanımız; insan ve diğeri yaratılmış olan varlıklar âlemi ile sınırlıdır.

Ğayb âlemine ilişkin fiiliyatımız ise yalnızca dua iledir. O da hissî fiiliyattan çok metafizik dönüşümler şeklinde tezahür etmektedir. Duaya cevap; mümkün âlem olan melekût âleminde değışimin imkânından dolayı mümkündür.

İbn Sina'ya göre Allah; bütün kâinatın mutlak failidir. Failliği hem varlık olarak ve hem de diğeri bütün sıfat ve esmasıyla âlemi kuşatması, onu bilfiil halde yaratmasıdır. Bu yaratımda Allah, bir insan olarak bizim **yapıp yapamayacağımız** her şeyi bizi yaratırken bizim tabiatımıza yerleştirmiştir. Yani bizim varoluş gücümüzü ya da hürriyet alanımızı Allah bizi yaratırken bize vermiştir.

Biz bütün ömrümüz boyunca, bize nispetle bi'l-kuvve olan, ancak Allah'ın yaratması olarak ise bizde bi'l-fiil bulunan yetenekleri fiili hale getirmekle uğraşırız ki, bizim hürriyetimiz ve hürriyet imkânımız bu kadardır. **Hürriyet sınırımız da** varlığımızdaki istidatlarımız ile sınırlıdır. Bu sebeple İbn Sina kitaplarında şu kutlu sözü hep nakleder.

“Her kim ne için yaratılmış ise ancak onu yapar.” Bu sözün kaynağı, Buhari-i Şerifte, kaderle ilgili olarak şöyle geçer.

“Her insana yaratılmış olduğu şey kolaylaştırılmıştır.”

İnsan, tabiatında bulunmayan bir şeyle bir iş yapamaz. İnsanın gücü tabiatında olanla sınırlıdır. Bu gücü veren ise Allah'tır.

İnsan hürriyeti bağlamında melekler veya Faal Akıl ise biz insanların ilahî olan ile ilişkimizin sınırlarını belirleyen varlık alanlarıdır.

Biz insanlara ilahî yardım, ilahî kudret, ilahî ilim melekler ve melekût âlemi vasıtası ile ulaşır. Bu sebeple meleklerin biz insanlar ve diğer varlık alanları üzerinde Allah adına egemenlikleri vardır. **Mukarreb** veya **filozofun ifadesi ile semavî meleklerin**, biz insanların ve diğer varlıkların irade ve kudretleri üzerinde egemenlikleri bulunmaktadır. Bizim varlık dünyamızda vuku bulan gerek irademize ilişkin olsun ve gerekse de irademiz dışındaki şeyler olsun bunların hepsinin yakın kaynağı ve sebebi, **MELEKLER**'dir. Bununla beraber Allah, fiilimizin uzak sebebidir. Bu uzaklık, bizim algı ve tasavvurumuzun yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Ancak Allah, bütün yakın sebepleri yaratandır.

Filozofumuza göre; biz insanlar, kendi aramızda ve bizden aşağıda olan varlık âlemleri üzerinde gücümüz nispetinde hür ve özgürüz. Ancak bu varlıklara karşı hür ve özgürlüğümüz; o varlıkları meşru yoldan hareketle kullanabilmemizdir. Din bize bu hususta böyle bir meşruiyet sınırı çizmektedir. Fakat biz insanlar meşru olmayan sınırları da aşmak isteriz. İşte bu hususta Allah, melekleri vasıtası ile isterse bize izin verir, isterse biz **bir sinek bizden bir şey çalsa onu sinekten geri almaya bile güç yetiremeyiz.**

İnsanların hür olması ve hürriyetlerini kullanmaları, geleceğin ne olacağını veya nasıl olacağını bilememelerinden kaynaklanmaktadır. Eğer yarın ne olacağını bilmiş olsaydık hiçbir fiil ve eylemde bulunmazdık.

Geleceğin bilgisinin bize meçhul olması, bizim İbn Sina'nın ifadesi ile kendi kazamızı bilemememizden kaynaklanmaktadır (İbn Sina, meşhur olanın aksine kaza terimini kader, kader terimini de kaza yerine kullanmaktadır.)

Bu durumda kazamız gerçekleşmeden kaderimizi bilme imkânımız olmayacağından, biz insanlar, üzerimize düşeni yani gücümüzün yettiği şeyleri yapmakla mükellefiz. Öylesine mükellefiz ki; bizde mevcut olan, yani Allah'ın bizi yaratırken tabiatımıza yerleştirdiği bütün istidatlarımızı Allah'ın yaratmasına uygun bir şekilde fiilî hale getirmemiz zorundayız. Aksi halde üzerimize düşeni yerine getirmemiş ve hatta Allah'ın fiilini kendi irade ve kudretimiz yettiği halde, boşa çıkarmış oluruz.

Bu sebeple; gücümüzün yettiği bir fiilde bulunurken Mutezile gibi dinamik olmalıyız. Yani kendi fiilimizin, amelimizin tek faili olarak kendimizi görmeli ve işimizi yalnızca bizim yapabileceğimize inanarak öylece hareket etmemiz gerekmektedir. Çünkü biz varlık konumumuz itibarıyla böyle yapmakla mükellefiz.

Bir fiilde veya fiiliyatta bulunduktan sonra, karşılaşacağımız sonuç ise her ne olursa olsun bu **sonucun bizim kaderimiz** olduğunu kabullenerek teslimiyet göstermemiz bizim hayrımızdır. Çünkü sonuç, artık geçmiş olduğu için orada bizim fiilde bulunma imkanımız kalmamıştır. Bundan dolayı da -ortaya

ıkan fiil dolayısı ile- teslimiyetimizde ise Cebriye gibi olmalıyız. alışıp abalarken Mutezile gibi, çalışıp abalamanın artık mümkün olmadığı yerde ise Cebriye gibi olmak, huzurumuz için gereklidir. Aksi halde ya intihar etmeli ya da tanrılığımızı ilan etmeliyiz.

Hürriyet bahsinde filozofumuz; bu yazının başında da değindiğimiz üzere, **varlık statüsüne** nem vermektedir. Yani her varlık, kendi varlık konumu ile değerlendirilmelidir. Fiil noktasında hiçbir varlık Allah ile kıyaslanamaz.

Allah'ın ilmi, kudreti, iradesi sonsuz ve sınırsız yani mutlak olduğundan, kendi hürriyet imkânımız için O'na bir sınırlama getirmemiz, İslam inanç esaslarına göre söz konusu edilemez.

“Sen atmadın Ben attım”ın anlamı budur. Bununla beraber “her bir insan da kendisinin gücü ve kudretinin yettiği alanlarla mes'ldr.” çünkü, “hiç kimse vs'atinin üzerinde olan bir Şeyi yapamaz. Her kim zerre miktarınca ne yapmışsa onun karşılığını bulacaktır.” Bu da, insan olarak bizim sorumlu olduğumuz alandır. Biz üzerimize düşeni yapmak zorundayız.

Allah mutlak manada bütün kainatı muhittir. Bu sebeple yaptığımız her fiil, O'nun kuşatımı altındadır. İrademiz, kudretimiz, varlığımız O'nun varlığı tarafından kuşatılmıştır. Bizlerin fiilî veya hürriyet alanı; Allah'ın ilmi ve kudreti içinde, O'nun doğuştan, tabiatımızı yaratırken bize bi'l-fiil verdiği Şeyleri meşru bir Şekilde eyleme çıkarmaktır.

Yoksa bizim hürriyetimiz; Allah'ın mlk dışında kendimize veya fiilimize O'nun izni, kudreti olmadan bir alan var kılma gayreti değildir. Bu husustaki gayretler; zaten İslam metafiziğine uygun değildir.